

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 1689-9911

DOI 10.24917/16899911.17.2

Studia Russologica 17 (2024)

Halina Chodurska

O rozterkach leksykologa – fitonimisty

Specjalistów studiujących nomenklaturę botaniczną z różnych punktów widzenia i przy wykorzystaniu odmiennych metodologii w pewnym momencie ogarniać zaczyna cały szereg wątpliwości. Również fitonimista wcześniej lub później odkrywa zagadnienia, które nieuchronnie generują kolejne równie skomplikowane pytania. Wokół interesującej go warstwy słownictwa (w jakimś stopniu specjalistycznego) narosło bowiem wiele mitów, nie zawsze poddających się krytycznemu oglądowi.

Najtrudniejsze jest zapewne przekonanie ortodoksyjnych zwolenników ziołolecznictwa, że rośliny nie były, nie są i zapewne już nigdy nie będą jedynym skutecznym remedium na dolegliwości nękające człowieka; że żadną miarą nie należy ich traktować jako leku niezawodnego, ani tak skutecznego jak zakładają niezłomni homeopaci i znachorzy; że wiedza na temat użytkowania preparatów pochodzenia roślinnego nie jest aż tak stara jak zwykło się niekiedy uważać, a nade wszystko – że wcale nie została ona po wielokroć zweryfikowana i sprawdzona...

Wedle przekazów etnograficznych wiedzę o sposobach leczenia i profilaktyce z użyciem preparatów ziołowych posiadali w minionych czasach jedynie wybrani. W roli lekarzy często występowali kowale, pasterze, młynarze, żołnierze i tzw. *бро-дьячая Русь*, czyli pielgrzymi i wędrowni handlarze¹. Niekiedy zwracano się z prośbą o pomoc do Cyganów, Żydów, mieszkańców dworów i duchownych². Potrzebujący ratunku mieszkańcy prowincji z reguły uciekali się jednak do miejscowych „specjalistów”. Uczestnicy jednej spośród dziewiętnastowiecznych ekspedycji naukowych, której celem było opracowanie i przedstawienie w najróżniejszych aspektach i na piśmie obszaru ówczesnej guberni czernihowskiej zanotowali: *К знахарям народ прибегает в различных болезнях*³. Znachorów (zwłaszcza zaś znachorki!) napotkać można było podobno w każdej wsi⁴. Na nich głównie spoczywała odpowiedzialność za zwalczanie nie tylko drobnych acz dokuczliwych dolegliwości, lecz i poważniejszych chorób nękających mieszkańców wschodnioeuropejskiej

¹ Г. Попов, *Русская народно-бытовая медицина*, Санкт Петербург 1903, s. 74.

² J. Talko-Hryniewicz, *Zarysy lecnictwa ludowego na Rusi Południowej*, Kraków 1893, s. 18.

³ *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Черниговская губерния*, Санкт Петербург 1865, s. 535.

⁴ *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Гродненская губерния*, ч. I, Санкт Петербург 1863, s. 328.

provincji. Tymczasem ludzie ci najprawdopodobniej w ogóle nie rozróżniali, lub słabo rozróżniali podobne i pokrewne gatunki roślin. Fakt ten uważa się niekiedy za jedną z przyczyn przywoływanych przez wielu badaczy nomenklatury botanicznej przesunięć nazw⁵, a w konsekwencji – przypisywania kilku ziołom tego samego określenia⁶.

W byłej guberni witebskiej nazwę АРНИКА stosowano niegdyś w odniesieniu do trzech ziół (brodawnika jesiennego – *Leontodon autumnale* / *autumnalis* L. et *hastile* / *hastilis* L.; goryczela jastrzębowatego – *Picris hieracioides* L. i – częściowo jastrzębca – *Hieracium* L.). Wszystkie wymienione gatunki wyróżniały się drobnymi żółtymi kwiatami zebranymi w koszyczki. Znamienne jest przy tym, że prawdziwej arniki (*Arnica montana* L.) na Witebszczyźnie nie udało się odnaleźć⁷.

W przekonaniu chorych znachorki i znachorzy dysponowali jednak stosownymi środkami i potrafili je umiejętnie wykorzystywać, ale równocześnie niechętnie przekazywali swą wiedzę i z reguły nie dzielili się nią z otoczeniem. Specjaliści z Europy Wschodniej studiujący ziołolecznictwo w terenie niejednokrotnie uskarżali się na brak dokładności i luki w przekazie informacji. Jeden z badaczy medycyny ludowej jeszcze w latach 50. XX wieku konstatował:

[...] народные лечебные средства обычно сосредотачиваются в руках знахарей, которые оберегая свое знахарское ремесло хранили их втайне. Поэтому и в прежнее время и теперь собиратели народных лечебных средств всегда испытывают трудности, получая сведения о них случайные и неточные⁸.

Ogół korzystających z zabiegów i preparatów uzdrawiających żył w niejakej nieświadomości... Częstokroć wśród przyczyn ukrywania cennych informacji wymieniano się obawy przed ewentualną odpowiedzialnością za brak efektów leczenia⁹.

Nie ulega bowiem wątpliwości, że nawet skromna wiedza znachorów i przedsiębrane przez nich działania bywały nieskuteczne, lub przynajmniej mało skuteczne. Nie powinien zatem budzić zdziwienia fakt, że oficjalna medycyna w okresie późniejszym rezygnowała z wielu środków wykorzystywanych w ziołolecznictwie ludowym¹⁰ i stopniowo wycofywała takowe z obiegu. Zdaniem niektórych badaczy „wielejczy profesjonalistów” mieli bardzo mgliste wyobrażenie nie tylko o stosowanych przez siebie specyfikach, ale i – co *notabene* łatwiej przyjąć do

⁵ L. Wajda-Adamczykowa, *Zmiany semantyczne w nazwach roślin*, [w:] *Paralele w rozwoju słownictwa języków słowiańskich*, red. H. Popowska-Taborska, seria: Prace Sławistyczne, Wrocław 1983, s. 147.

⁶ П.Н. Крылов, *О народных лекарственных растениях, употребляющихся в Пермской губернии*, «Труды Общества Естествоиспытателей при Императорском Казанском университете» 1876, т. V, вып. II, s. 2.

⁷ А. Антонов, *О врачебных растениях дикорастущих в Витебской губернии и употребляющихся населением ея в домашней народной медицине*, Витебск 1888, s. 19.

⁸ М.А. Носаль, И.М. Носаль; *Лекарственные растения и способы их применения в народе*, Киев 1959, s. 3.

⁹ П.Н. Крылов, *О народных лекарственных растениях...*, s. 3.

¹⁰ Д.Р. Шредер, *Цветник и травник*, Санктпетербург 1909, s. 9, 14 i 22.

wiadomości – o chorobach¹¹. W rezultacie często wykorzystywali (rekomendowali) całe zestawy przypadkowo zebranych ziół w nadziei, że przynajmniej jedno spośród nich przyniesie pożądane skutki¹². Zdarzały się i to nierzadko wypadki leczenia przy użyciu dowolnej rośliny, ale zbieranej w ściśle określonym czasie, zaś czynności rwania towarzyszyły tajemnicze zaklęcia (zdaniem sceptyków pozbawione większego sensu!)¹³. Nie jest wykluczone, że właśnie owe nieracjonalne formułki odgrywały najistotniejszą rolę w całym procesie uzdrawiania. Jeden z badaczy podsumował to takimi oto słowy:

Нет сомнения, что в знахарстве главное значение имеет заговор [...]. Понятно поэтому, что большая часть растений, признаваемых народной медициной – безразлична в терапевтическом отношении, а иногда даже вредна¹⁴.

Nie da się ukryć, że analogiczne spostrzeżenia czyniono na wschodzie Słowiańszczyzny już wcześniej. Z końcem XIX wieku Iwan Borisow zauważył:

В народе рядом с хорошими средствами обращается такая масса сомнительных, а зачастую и прямо вредных, что этот вопрос заслуживает специального изучения¹⁵.

Niestety, do tej pory nikt nie pokusił się o stosowne studium... Trwają za to prace nad składem i rzeczywistym oddziaływaniem poszczególnych specyfików roślinnych. Miejmy nadzieję, że pozwolą one w nieodległej przyszłości w sposób naukowy zweryfikować informacje zawarte w starszych i nowszych popularnych opracowaniach z zakresu ziołolecznictwa.

Wydaje się wielce prawdopodobne, że użycie niektórych ziół dyktowało Słowianom Wschodnim nie tyle ich korzystne oddziaływanie na organizm człowieka, co bliżej niezbadana tradycja¹⁶.

Fakt, że wykaz (zbiór) specyfików ziołowych z biegiem lat ulegał ograniczeniu także nie powinien budzić zdziwienia. W wiekach średnich liczbę naturalnych preparatów leczniczych oceniano jeszcze na kilka tysięcy, podczas gdy na przełomie wieków XVII–XVIII w praktyce stosowano już tylko około 300 roślin leczniczych¹⁷. Według orientacyjnych szacunków Juliana Talko-Hryncewicza podanych do wiadomości pod koniec XIX wieku lud z terenów Rusi Południowej wykorzystywał w celu przywrócenia utraconego zdrowia blisko 360 gatunków ziół¹⁸. Jednak inne opracowania dotyczące obszarów Słowiańszczyzny Wschodniej publikowane na początku

¹¹ П.Н. Крылов, *О народных лекарственных растениях...*, s. 10.

¹² Тамże, s. 19.

¹³ И.И. Пантюхов, *Лекарственные растения Южной России*, Киев 1869, s. 1–2.

¹⁴ Н.В. Ильинский, *Главнейшие лекарственные растения Вологодской губернии*, Вологда 1919, s. 2.

¹⁵ И. Борисов, *О главнейших врачебных растениях, находящихся в диком виде в пределах средней России*, Москва 1892, s. 8.

¹⁶ И.И. Пантюхов, *Лекарственные растения...*, s. 5; В. Пашкевич, *Лекарственные растения, их культура и сбор*, Москва–Петроград 1924, s. 16.

¹⁷ Н.В. Ильинский, *Главнейшие лекарственные растения...*, s. 4.

¹⁸ J. Talko-Hryncewicz, *Zarysy lecznictwa...*, s. 27.

XX stulecia wymieniają zaledwie kilkadziesiąt podstawowych roślin leczniczych¹⁹. Ponad wszelką wątpliwość znaczna część spośród preparatów ziołowych znajdowała przy tym zastosowanie li tylko w medycynie ludowej²⁰. W trakcie swoich wędrówek po Pokuciu zauważył to m.in. Oskar Kolberg. Na terenach tych

Wszelkie choroby i dolegliwości [...] leczy tu lud najczęściej za pomocą zażegnywań i zaklęć, czyli przymowy oraz środków i ziół w sztuce lekarskiej prawie wcale nieuwzględnianych, a takowe (jak twierdzą) mają nierzadko moc sprowadzać pożądany skutek już w samej chwili zażycia²¹.

Niewątpliwie nie wykorzystywano wszystkich osiągalnych, dostępnych i niekiedy skutecznych roślin. W powiecie łubieńskim byłej guberni połtawskiej udokumentowano użytkowanie zaledwie 100 spośród 1300 ziół rosnących dziko na omawianym terenie²². Z górą pół wieku później w północnych rejonach europejskiej części Rosji (obwody leningradzki, nowogrodzki i pskowski) naliczono zaledwie 38 stosowanych masowo, popularnych roślin leczniczych wybranych z występujących tam około 1000 gatunków²³. Na rosyjskiej prowincji spotykano kobiety w podeszłym wieku, zajmujące się zbieraniem „traw”, na których „herbarz” składały się zaledwie 2–3 rośliny. Właściwości niektórych spośród wykorzystywanych ziół często nie potwierdzała ówczesna oficjalna medycyna naukowa. Z drugiej strony w naturze występują przecież zioła skuteczne. Aliści wielce pomocny w przypadku chorób gardła mech islandzki w okręgu chołmogorskim rekomendowany i wykorzystywany bywał wyłącznie jako pasza dla bydła²⁴. Znamienne wydaje się również, że wiele spośród leczniczych ziół traktowano w Rosji jak dokuczliwe chwasty²⁵.

Jeszcze w końcu XIX wieku autor jednego z najobszerniejszych rosyjskich opracowań z zakresu ziołolecznictwa ubolewał nad tym, że:

До сих пор еще мы русские, за исключением нашего простонародья не считали нужным обработать и исследовать наш природный материал и даже до сих пор многие из наших самых ученых врачей и людей науки не знают многих из наших трав, корней, листьев, цветов и других²⁶.

Ale i Wł. Wtorow najwyraźniej mylił się przypisując ludowi (Słowianom Wschodnim, może tylko Rosjanom?) znajomość właściwości poszczególnych roślin. Jak bowiem inaczej, aniżeli niewystarczającą wiedzą (czy wręcz niewiedzą)

¹⁹ Н.В. Ильинский, *Главнейшие лекарственные растения...*, s. 4.

²⁰ В.І. Комендар, *Лікарські рослини Карпат, Ужгород* 1971, s. 4.

²¹ O. Kolberg, *Pokucie. Obraz etnograficzny*, t. III, Kraków 1888, s. 161.

²² В. Белявский, *Дикорастущие и культурные врачебные и технические растения Лубенского уезда, «Плодоводство»*, № 4, Санкт Петербург 1893, s. 209–210.

²³ Б.А. Федченко, Я.Г. Ивенский, *Лекарственные растения Ленинградской, Новгородской и Псковской областей*, Москва–Ленинград 1948, s. 2–3.

²⁴ П.С. Ефименко, *Материалы по этнографии русского населения Архангельской губернии*, ч. I: *Описание внешнего и внутреннего быта*, Москва 1877, s. 197.

²⁵ С.Ю. Шембель, *О лекарственных растениях Астраханской губернии, «Сад, огород и бахча»* 1915, № 9, s. 417–418.

²⁶ В. Второв, *Русский народный лечебный травник и цветник*, Москва 1892, ч. I, s. 11.

w zakresie naturalnych metod leczenia i profilaktyki wypadałoby tłumaczyć cały szereg faktów udokumentowanych w opracowaniach z dziedziny tzw. medycyny ludowej? Wiejscy „profesjonaliści” (znachorki i znachorzy) nader często miast leczyć i zapobiegać wpędzali swych pacjentów w ciężkie choroby²⁷. W istocie – nie od dzisiaj wiadomo, że kuracji ziołami nie uważa się za całkowicie nieszkodliwe lub przynajmniej obojętne dla zdrowia²⁸.

Nie brakuje i innych przesłanek wskazujących na słabą lub wręcz zerową znajomość uzdrawiających walorów przedstawicieli świata roślin. Nierzadko renoma takich czy innych ziół opierała się na nieporozumieniach²⁹ lub na tradycji, która przypisywała roślinom właściwości im nie przysługujące³⁰. Bywało, że lud zalecał środki, które w ogóle nie oddziałują na organizm człowieka i w efekcie – nie szkodzą wprawdzie, ale i nie leczą³¹. Z tego powodu oraz z uwagi na nikłą skuteczność z rosyjskiej farmakopei ostatecznie wycofano cały szereg preparatów ziołowych³². Los taki spotkał między innymi jeden z gatunków goryczki³³ (*Gentiana centaurium*), wykorzystywany niegdyś w przypadkach zawałów wątroby i śledziony³⁴. Wielu spośród znachorów zalecało toksyczny wilczomlecz ogrodowy (*Euphorbia peplus* L.) w charakterze środka przeczyszczającego, co nierzadko prowadziło do drgawek i utraty przytomności, a niekiedy nawet śmierci³⁵. Na większość wymienianych przez ludowych specjalistów dolegliwości nie skutkuje także skalnica (*Saxifraga* L.)³⁶. Za jeden ze środków mało skutecznego arsenału (zestawu) ziołowych medykamentów uchodzi również macierzanka piaskowa (*Thymus serpyllum* L.), zgodnie z tradycją zalecana w stanach ciężkiego upojenia alkoholowego³⁷. Pożądanego działania nie wykazują wszystkie rośliny wykorzystywane przez lud na tzw. oberwanie. Podobnego ich wykorzystywania nie jest w stanie wytłumaczyć żaden ze współczesnych specjalistów³⁸. Jednak mimo braku efektów i wbrew medycynie naukowej jeszcze w latach 50. XX wieku mieszkańcy rosyjskiej prowincji wykorzystywali przy różnych chorobach niemałą liczbę roślin dzikorosnących³⁹. Wielu spośród nich gromadziło zioła

²⁷ Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Гродненская губерния..., s. 329.

²⁸ А.Ф. Гоммерман, М.Д. Шупинская, А.А. Яценко-Хмелевский, *Растения – целители*, Москва 1963, s. 5.

²⁹ В. Пашкевич, *Лекарственные растения...*, s. 16.

³⁰ Тамże, s. 16.

³¹ В.І. Комендар, *Лікарські рослини...*, s. 3.

³² А.Ф. Гоммерман, М.Д. Шупинская, А.А. Яценко-Хмелевский А.А., *Растения...*, s. 5.

³³ В. Второв, *Русский народный...*, s. 347.

³⁴ Тамże, s. 194.

³⁵ Тамże, s. 347.

³⁶ Тамże, s. 348.

³⁷ И. Борисов, *О главнейших врачебных растениях...*, s. 24.

³⁸ I. Arabas, *Leki roślinne w „Dziełach wszystkich” Oskara Kolberga*, [w:] *Historia leków naturalnych*, t. I: *Źródła do dziejów etnofarmacji polskiej*, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1986, s. 142.

³⁹ М.А. Носаль, И.М. Носаль, *Лекарственные растения...*, s. 12.

nie na użytek własny, lecz z zamiarem sprzedania ich w aptekach⁴⁰. Niejednokrotnie popełniano przy tym pomyłki. Niedoświadczeni zbieracze roślin leczniczych (a takich nie brakowało) zamiast tataraku zwyczajnego (*Acorus calamus* L.) suszyli kłącza kosaćca żółtego (*Iris pseudoacorus* L.)⁴¹, zaś arnikę górską (kupalnik) (*Arnica montana* L.) mylili z omanem łkowym (*Inula Britannica* L.)⁴².

Zbyt częste przypadki nieskutecznych, niekiedy kończących się tragicznie prób leczenia różnorodnych dolegliwości doprowadziły w konsekwencji do karania osób, które zajmowały się praktykami „paramedycznymi” bez wymaganych uprawnień, oraz do wydawania sądowych zakazów prowadzenia działalności „lekarskiej”⁴³. Środki zapobiegawcze próbował stosować już Piotr I Wielki wydając stosowne ukazy i gramoty zabraniające pokątnego handlu ziołami leczniczymi i innymi wątpliwymi środkami tego typu w celu ochrony zdrowia mieszkańców Rosji (*в целях сохранения народного здравия*)⁴⁴. Może właśnie z powodu nikłej skuteczności tradycyjnych ludowych praktyk leczniczych ludzie w miarę rozwoju sieci szpitali i aptek tak ochoczo zwrócili się ku nowym sposobom leczenia⁴⁵?

Ponieważ jednak społeczność wiejska pragnęła poznać przyczyny negatywnych skutków wysiłków znachorskich, niepowodzenie w leczeniu tłumaczono zazwyczaj niedokładnym przestrzeganiem (lub nieprzestrzeganiem) konkretnych rytuałów zbierania ziół⁴⁶. Spostrzeżenia w rodzaju „Листья **освященных** овощей служат как целительное и спасительное от домовика средство, для курения в избах и окуривания больных”⁴⁷ nasuwają podejrzenia, że czynnikiem decydującym o sukcesie leczenia nie zawsze była roślina, za ważniejszy uznawano chociażby (jak w tym konkretnym przypadku) fakt poświęcenia jej w cerkwi. Bardzo przemysłne i zapobiegliwe staje się w tym kontekście odnotowane w byłej guberni orłowskiej zalecenie, by osobę dręczoną przez diabła układać do snu na sianie. Mieszkańcy tamtejszych wsi żywili zapewne przekonanie, że w wysuszonej trawie z całą pewnością znajdują się rośliny, które skutecznie odstraszają wszelką siłę nieczystą⁴⁸. Równocześnie jest to chyba dowód na powszechną nieznajomość ziół prezentowanych w relacjach etnograficznych jako *apotropaica*.

W sytuacji, gdy skuteczność preparatów roślinnych sporządzanych i zalecanych przez znachorów wydaje się co najmniej dyskusyjna, wypadałoby nie tylko

⁴⁰ *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Гродненская губерния...*, s. 329.

⁴¹ Е.Н. Кондратюк, С.И. Ивченко, Г.К. Смык, *Дикорастущие лекарственные и плодовые растения Украины*, Киев 1969, s. 9.

⁴² Тамże, s. 13.

⁴³ А.Ф. Гоммерман, М.Д. Шупинская, А.А. Яценко-Хмелевский, *Растения...*, s. 4.

⁴⁴ А.Н. Обухов, *Лекарственные растения Краснодарского края*, Краснодар 1957, s. 7.

⁴⁵ Ф.А. Сацыперов, *Лекарственные растения в России*, Петроград 1917, s. 6.

⁴⁶ В. Пашкевич, *Лекарственные растения...*, s. 16.

⁴⁷ О. Б-ский, *Суеверные обряды простонародья Западного края*, «Русский мир» 1874, № 7, s. 14.

⁴⁸ А.И. Иванов, *Верования крестьян Орловской губернии*, «Этнографическое обозрение» 1900, № 4, s. 94.

odnieść się sceptycznie do „prastarego” rodowodu ziołolecznictwa, ale i zastanowić się poważnie nad kwestią genezy wiedzy o mocy ziół... Odpowiedź odnajdujemy „między wierszami” w wielu dawnych rosyjskich opracowaniach z zakresu medycyny ludowej i fitoterapii. Znamcy omawianego kręgu zagadnień dostrzegali możliwość zewnętrznych (obcych) źródeł informacji o walorach specyfików ziołowych na wschodzie Słowiańszczyzny. W dostępnych opracowaniach czytamy m.in.

Так честь открытия целебных свойств нашей родной и всем известной ИВЫ, или же противохорадочное действие настоя цветов ЛАНДЫША [...] всецело принадлежит иностранцам⁴⁹.

Inny znawca ziołolecznictwa na początku XX wieku zauważył:

Большинство лекарственных растений мы получаем из-за границы, в то время как почти все эти «заграничные травы» в изобилии растут в необъятной России, особенно в южной и средней ее полосе⁵⁰.

W okręgu leningradzkim jeszcze w latach 20. minionego wieku moczopędną mącznicę lekarską (*Arctostaphylos uva-ursi* (L.) Spreng.), która przecież rosła na miejscu, sprowadzano z Niemiec⁵¹.

Wynikało to chyba nie tylko z przekonania, że „zagraniczne środki” są lepsze i skuteczniejsze aniżeli rodzime...

Przesłanek tezy o obcej proveniencji rozległej wiedzy zielarskiej i homeopatycznej wypadałoby się doszukiwać również w nomenklaturze botanicznej. Podobno wschodniosłowiańscy znachorzy w większości nie nominowali ziół przez siebie wykorzystywanych⁵². W aktach sądowych z procesów czarownic działających na obszarach Rusi Południowo-Zachodniej, analizowanych przez Władimira Antonowicza, zaledwie w czterech wypadkach przytoczono nazwy ziół stosowanych w celach leczniczych i w trakcie działań magicznych. Były to ГОРЧИЦА (najprawdopodobniej *Sinapis alba* L. lub *Sinapis arvensis* L.); ПОЛЫННЫЙ КОРЕНЬ (najpewniej *Artemisia absinthium* L.); ЧЕМЕРИЦА (*Veratrum nigrum* L.) i РУЧКИ ПРЕСВЯТОЙ БОГОРОДИЦЫ (przypuszczalnie jakiś gatunek storczyków, *Orchis* L.)⁵³.

Brak nazw niekoniecznie wynikał z ich nieznamomości. Mógł on być konsekwencją otaczania stosowanych środków leczniczych nimbem tajemnicy⁵⁴. Ale i w starzych (XVII–XVIII wiecznych) rękopisach zielarskich czasami nie przytacza się miana rośliny. Czytamy w nich na przykład: *Есть трава, растет в воде* [...] (s. 5) lub *Есть*

⁴⁹ В. Второв, *Русский народный лечебный травник...*, ч. I, s. II.

⁵⁰ К.В. Дубняков, *Лекарственные растения в России. Список и краткое наставление к сбору, сушке и сбыту*, Миргород 1915, s. 3–4.

⁵¹ В.Л. Некрасова, *Лекарственные растения Ленинградской губернии*, «Труды Ленинградского общества изучения местного края» 1927, т. 1, s. 65.

⁵² В. Антонович, *Колдовство. Документы – процессы – исследование*, «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край», т. I, вып. 2, Санкт Петербург 1877, s. 36.

⁵³ Тамże, s. 35.

⁵⁴ Тамże, s. 36.

травы, растет по пригоркам [...] (s. 115)⁵⁵. Być może niektóre rośliny występujące na terenach zamieszkiwanych przez Słowian Wschodnich nie posiadały zatem powszechnie znanych nazw. W przekładzie lekarskiej księgi autorstwa Christiana Pekkena (*Домашний лечебник или простой способ лечения*, Санкт Петербург 1766) tłumacz, zapewne rodowity Rosjanin, Aleksy Protasow konstatuje:

Последнюю сию [a ma na myśli jeden z gatunków PODRÓŻNIKA – *Cichorium agrestis / sylvestris*] ежели ей имя на нашем языке не имеется, можно бы назвать ПРИДОРОЖНИКОМ, потому что она по большей части растет при дорогах и по полям, где много троп проложено [...] (s. 84),

natomiast dalej (s. 133) w odniesieniu do WARZUCHY (*Cochlearia* L.) zauważa:

для отличного ее превосходства, которое она оказывает пред всеми прочими от цинги употребляемыми травами, я бы советовал называть ее на нашем российском языке ЦИНГОТНОЮ.

Niektóre spośród powyższych przesłanek można byłoby zapewne uznać za dowód obcej proveniencji wiedzy ziołolecniczej i homeopatycznej Słowian. Teza o „książkowym” rodowodzie tej ostatniej nie jest bynajmniej nowa. Od dawna już podejrzewano, że spora liczba przekazów o zwyczajach i przekonaniach traktowanych przez współczesnych jako „odwieczne i oryginalnie ludowe” bierze początek z nauk i ksiąg klasztornych⁵⁶. Informacje o właściwościach specyfików ziołowych rozpowszechniali wprawdzie znachorzy, olejkarze i dziadowie wędrowni⁵⁷, ale i oni czerpali je z zielników, poradników i różnego typu kalendarzy⁵⁸. Zdaniem Aleksandra Brücknera wprost do medycyny i zabobonów świata klasycznego dałoby się sprowadzić całe polskie „lecnictwo przesądne”⁵⁹. Wydaje się, że analogiczne wnioski odnieść wypadałoby i do medycyny ludowej Słowian Wschodnich, tym bardziej, że głosili je nieśmiało także nieliczni spośród rosyjskich znawców problematyki. Według ich mniemania mnisi z terenów Europy Wschodniej czerpali informacje o sposobach leczenia i skutecznych środkach ze źródeł greckich, ale ich metody wykazują też duże podobieństwa do medycyny rzymskiej i arabskiej⁶⁰. Mnóstwo leków dziś powszechnie używanych sprowadzono na Ruś (podobnie jak na inne tereny Słowiańszczyzny) z Niemiec⁶¹. Wiedza zielarska Słowian Wschodnich jest zapewne

⁵⁵ В.М. Флоринский, *Русские простонародные лечебники и травники. Собрание медицинских рукописей XVI и XVII столетия*, Казань 1880, s. 5 i 115.

⁵⁶ J.S. Bystroń, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce (wiek XVI–XVIII)*, t. I, Warszawa 1976, s. 247.

⁵⁷ Z. Zegarski, *Źródła i kształt terapii roślinnej*, [w:] *Etnobotanika. Materiały I Ogólnopolskiego Seminarium Etnobotanicznego*, red. A. Paluch, Wrocław 1985, s. 9.

⁵⁸ Ф.Л. Герман, *Суеверия в медицине*, Харьков 1895, s. 25; M.J. Kawałko, *Historie ziołowe*, Lublin 1986, s. 180.

⁵⁹ A. Brückner, *Mitologia słowiańska i polska*, Warszawa 1980, s. 57.

⁶⁰ Г. Попов, *Русская...*, s. 91.

⁶¹ J. Talko-Hryniewicz, *Zarysy lecnictwa...*, s. 18; С.С. Станков, Н.В. Ковалевский, *Наши лекарственные растения и их врачебное применение*, Горький 1952, s. 5.

w wielu przypadkach echem „uczonych utworów literackich”⁶², a w tym konkretnym przypadku starych zielników oraz tzw. ogrodów zdrowia. Te ostatnie zaś według historii medycyny rosyjskiej mają swe źródło w cudzoziemskich oryginałach:

[...] все биолого-медицинские познания старых травников и лечебников восходят в основном к старым иноземным оригиналам⁶³.

Zaprezentowane powyżej procesy i fakty, tezy i założenia (wpływ starożytnych, średniowiecznych i późniejszych zachodnioeuropejskich ksiąg medycznych na kształtowanie wiedzy homeopatycznej i zielarskiej Słowian nie tylko wschodnich; niewystarczający zasób owej wiedzy) tłumaczyłyby zapewne większość tendencji w zakresie nomenklatury botanicznej omawianych w literaturze lingwistycznej. Można byłoby powoływać się na nie chociażby w przypadkach polisemii (a *de facto* najczęściej homonimii) nazw roślin, wielości określeń przypisywanych jednemu obiektowi (niekiedy stosowanych na tych samych terenach), braku adekwatności nazw i sposobów (zakresów) użycia ich odniesień, istotne różnice w zastosowaniu prostych preparatów ziołowych, a już z całą pewnością – wszystkie kwestie dotyczące tzw. magicznych właściwości przedstawicieli świata roślinnego.

Literatura

Arabas I., *Leki roślinne w „Dziełach wszystkich” Oskara Kolberga*, [w:] *Historia leków naturalnych*, t. I: *Źródła do dziejów etnofarmacji polskiej*, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1986, s. 91–162.

Brückner A., *Mitologia słowiańska i polska*, Warszawa 1980.

Bystron J.S., *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce (wiek XVI–XVIII)*, t. I, Warszawa 1976.

Fischer A., *Etnografia słowiańska*, z. III: *Polacy*, Lwów–Warszawa 1934.

Kawałko M.J., *Historie ziołowe*, Lublin 1986.

Kolberg O., *Pokucie. Obraz etnograficzny*, t. III, Kraków 1888.

Talko-Hryniewicz J., *Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi Południowej*, Kraków 1893.

Wajda-Adamczykowa L., *Zmiany semantyczne w nazwach roślin* [w:] *Paralele w rozwoju słownictwa języków słowiańskich*, red. H. Popowska-Taborska, seria: *Prace Slawistyczne*, Wrocław 1983, s. 143–151.

Zegarski Z., *Źródła i kształt terapii roślinnej*, [w:] *Etnobotanika. Materiały I Ogólnopolskiego Seminarium Etnobotanicznego*, red. A. Paluch, Wrocław 1985, s. 9–24.

Антонов А., *О врачебных растениях дикорастущих в Витебской губернии и употребляющихся населением ея в домашней народной медицине*, Витебск 1888.

Антонович В., *Колдовство. Документы – процессы – исследование*, «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край», т. I, вып. 2, Санкт Петербург 1877, s. 323–360.

Белявский В., *Дикорастущие и культурные врачебные и технические растения Лубенского уезда, «Плодоводство»*, № 4, Санкт Петербург 1893.

⁶² A. Fischer, *Etnografia słowiańska*, z. III: *Polacy*, Lwów–Warszawa 1934, s. 221.

⁶³ Т. Райнов, *Наука в России XI–XVII веков. Очерки по истории донанучных и естественных воззрений на природу*, Москва–Ленинград 1940, s. 460.

- Борисов И., *О главнейших врачебных растениях, находящихся в диком виде в пределах средней России*, Москва 1892.
- Б-ский О., *Суеверные обряды простонародья Западного края*, «Русский мир» 1874, № 7.
- Второв В., *Русский народный лечебный травник и цветник*, Москва 1892, ч. I.
- Герман Ф.Л., *Суеверия в медицине*, Харьков 1895.
- Гоммерман А.Ф., Шупинская М.Д., Яценко-Хмелевский А.А., *Растения – целители*, Москва 1963.
- Дубняков К.В., *Лекарственные растения в России. Список и краткое наставление к сбору, сушке и сбыту*, Миргород 1915.
- Ефименко П.С., *Материалы по этнографии русского населения Архангельской губернии, ч. I: Описание внешнего и внутреннего быта*, Москва 1877.
- Иванов А.И., *Верования крестьян Орловской губернии*, «Этнографическое обозрение» 1900, № 4.
- Ильинский Н.В., *Главнейшие лекарственные растения Вологодской губернии*, Вологда 1919.
- Комендар В.І., *Лікарські рослини Карпат*, Ужгород 1971.
- Кондратюк Е.Н., Ивченко С.И., Смык Г.К., *Дикорастущие лекарственные и плодовые растения Украины*, Киев 1969.
- Крылов П.Н., *О народных лекарственных растениях, употребляющихся в Пермской губернии*, «Труды Общества Естествоиспытателей при Императорском Казанском университете» 1876, т. V, вып. II.
- Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Гродненская губерния*, ч. I, Санкт Петербург 1863.
- Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Черниговская губерния*, Санкт Петербург 1865.
- Некрасова В.Л., *Лекарственные растения Ленинградской губернии*, «Труды Ленинградского общества изучения местного края» 1927, т. 1, s. 63–68.
- Носаль М.А., Носаль И.М., *Лекарственные растения и способы их применения в народе*, Киев 1959.
- Обухов А.Н., *Лекарственные растения Краснодарского края*, Краснодар 1957.
- Пантюхов И.И., *Лекарственные растения Южной России*, Киев 1869.
- Пашкевич В., *Лекарственные растения, их культура и сбор*, Москва–Петроград 1924.
- Попов Г., *Русская народно-бытовая медицина*, Санкт Петербург 1903.
- Райнов Т., *Наука в России XI–XVII веков. Очерки по истории донанучных и естественных воззрений на природу*, Москва–Ленинград 1940.
- Сацыперов Ф.А., *Лекарственные растения в России*, Петроград 1917.
- Станков С.С., Ковалевский Н.В., *Наши лекарственные растения и их врачебное применение*, Горький 1952.
- Федченко Б.А., Ивенский Я.Г., *Лекарственные растения Ленинградской, Новгородской и Псковской областей*, Москва–Ленинград 1948.
- Флоринский В.М., *Русские простонародные лечебники и травники. Собрание медицинских рукописей XVI и XVII столетия*, Казань 1880.
- Шембель С.Ю., *О лекарственных растениях Астраханской губернии*, «Сад, огород и бахча» 1915, № 9, s. 417–422.
- Шредер Д.Р., *Цветник и травник*, Санктпетербург 1909.

**The lexicologist's dilemma:
insights into herbal knowledge among Eastern Slavs**
Abstract

This article offers a critical examination of the prevailing perspectives on the sources and nature of knowledge regarding the medicinal properties of herbs within the Eastern Slavic tradition. Drawing upon the insights of historians, ethnographers, herbalism experts, and travelers, the author navigates the complexities of folk medicine.

Keywords: Eastern Slavs, folk medicine, herbal knowledge, ethnography, traditional practices, medicinal properties

О сомнениях исследователя ботанической лексики
Резюме

В статье критическому обзору подвергаются традиционные взгляды на происхождение и уровень знаний лечебных свойств трав на территории Восточной Славянщины. Автор опирается здесь на замечания и выводы историков, специалистов из области народной медицины и путешественников.

Ключевые слова: восточные Славяне, народная медицина, источники сведений о свойствах растений

Halina Chodurska, dr hab., em. prof. UKEN w Krakowie
ORCID: 0000-0002-5454-4260
e-mail: h.chodurska@gmail.com

Halina Chodurska PhD (habilitatus)